

## II. PRACE DROBNE I MATERIAŁY

WACŁAW URUSZCZAK (Kraków)

### Kórnicki rękopis układu prawa polskiego Jana Sierakowskiego z XVI wieku

Do znanych nauce kompendiów prawa polskiego powstałych w wieku szesnastym należy układ systematyczny Jana Sierakowskiego. Jedyne — jak dotąd — badacz tego układu Michał Bobrzyński<sup>1</sup> datował jego powstanie na rok 1554. Wówczas to jego autor, referendarz koronny Jan Sierakowski<sup>2</sup>, udał się wraz z królem Zygmuntem Augustem do Wilna, gdzie dzieło swoje ukończył. Informację o tym znalazł Bobrzyński w jednym z dwóch znanych sobie rękopiśmiennych przekazów układu, a mianowicie w rękopisie nr 181 z Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich we Lwowie, obecnie we Wrocławiu, tzw. Kodeksie Ossolińskich. Drugi znany mu rękopis pochodził z prywatnej biblioteki hrabiego Józefa Szembeka w Porębie-Żegocie koło Alwernii<sup>3</sup>. Rękopis ten datował autor *Dziejów Polski* na rok 1560.

Wymienione dwa rękopisy, oznaczone jako Cod. Os. i Cod. S., stały się podstawą drukowanego wydania układu, przygotowanego przez wy-

---

<sup>1</sup> M. Bobrzyński, *O nieznanym układzie prawa polskiego Jana Sierakowskiego z r. 1554*, w: *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, t. 6, 1877, s. 259.

<sup>2</sup> Jan Sierakowski (Syrakowski) h. Ogończyk, ur. ok. 1500 r., zm. 1589 r. W 1533 r. rewizor „Korektury praw” (zob. niżej przypis 7) z ramienia szlachty województwa brzeskiego, wraz z Janem Trzebochowskim. Uczestnik rokoszu lwowskiego w 1537 r. (Conciones, Archiwum Komisji Historycznej, t. I, Kraków, 1878, s. 27-28); wojski inowrocławski w 1544 r. (Matricularium R. P. Summaria, t. 3, nr 21321, 21326); marszałek izby poselskiej w 1548 i 1550 r.; w 1563 r. został kasztelanem łądzkim; w 1569 r. kasztelanem kaliskim; w 1569 r. wojewodą łęczyckim (W. Uruszcza k, *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku*, Warszawa 1979, s. 156).

<sup>3</sup> Część kolekcji hr. Józefa Szembeka znalazła się po II wojnie światowej w Bibliotece Śląskiej w Katowicach. W zachowanych zbiorach brak jednak rękopisu zawierającego układ J. Sierakowskiego (sprawdzono w Oddziale Informacji Naukowej tej Biblioteki, w styczniu 1984 r.). Autor dziękuje p. mgr Irenie Dworniczkiej z IHP UJ za pomoc w uzyskaniu tej informacji.

chowanka Michała Bobrzyńskiego, profesora prawa kościelnego na Uniwersytecie Jagiellońskim, Bolesława Ulanowskiego. Ukończeniu tej pracy przeszkodziła jednak pierwsza wojna światowa, tak że ostatecznie układ ogłosił drukiem w 1926 r. najwybitniejszy z uczniów Bolesława Ulanowskiego, Stanisław Kutrzeba, który uzupełnił edycję niezbędnym wstępem<sup>4</sup>.

Trzeci z kolei rękopis został odnaleziony w Uppsali w bibliotece miejscowego uniwersytetu<sup>5</sup> przez zmarłego przed kilku laty Henryka Grajewskiego<sup>6</sup>. Ów zasłużony badacz staropolskiego ustawodawstwa wysunął przypuszczenie, że rękopis uppsalski, współoprawny z egzemplarzem „Korektury praw” z 1532 r.<sup>7</sup>, stanowi najstarszą postać układu Sierakowskiego, najbardziej — jak się wydaje wierną oryginałowi.

Skromna liczba znanych dotąd rękopisów układu Jana Sierakowskiego nie przekonywała o szerszym odbiorze tego kompendium w życiu prawnym szesnastowiecznej Polski, tym bardziej, że zbiór ten nie był ówczesnie drukowany<sup>8</sup>. W chwili obecnej wydaje się jednak, że sąd ten można poddać weryfikacji. Udało się bowiem odkryć czwarty rękopis układu przechowywany w zbiorach Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, pod sygnaturą 1376. Rękopis ten nie był dotychczas znany nauce. W „Inwentarzu rękopisów Biblioteki Kórnickiej”, wydanym w Kórniku w 1930 r., figuruje on pod mało znaczącym tytułem *Compendium statutorum z w. XVI* i dopiero bliższa analiza treści pozwala na jego identyfikację<sup>9</sup>.

Rękopis nr 1376 Biblioteki Kórnickiej (cyt. dalej: Cod. K.) jest papierowym kodeksem o wymiarach 20 cm × 22,5 cm, zawierającym 88 kart, liczbowanych od 2 do 89; karty 1 brak. Oprawa tekturowa jest niewątpliwie późniejsza. Została dodana dla zabezpieczenia rękopisu przez jego późniejszego właściciela, rękopis nosi bowiem ślady zalania. Nie ma

<sup>4</sup> Archiwum Komisji Prawniczej, t. VI (Wydawnictwa Komisji Prawniczej Polskiej Akademii Umiejętności), Kraków 1897 - 1926, s. 99 - 233.

<sup>5</sup> Universitätsbibliothek, Uppsala, rkps Obr. ser. 78: 40. Wiadomości o rękopisie, nie zidentyfikowanym układu, podali: J. Trypućko, *Polonica vetera Uppsalia*, Uppsala 1958, s. 160, poz. 2534 oraz C. Pilichowski, *Nieznane polonica w bibliotekach szwedzkich*, Gdańsk 1962, s. 84, poz. 13.

<sup>6</sup> H. Grajewski, *Nieznany rękopis systematycznego układu prawa polskiego Jana Sierakowskiego*, w: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki humanistyczno-społeczne*, S. I, zesz. 47, Łódź 1966, s. 107 - 113.

<sup>7</sup> Statuta inelyti Regni Polonie: recens recognita et emendata, Cracoviae apud Hier. Vietorem/ MDXXXII. (Zob. S. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XXIX, Kraków 1933, s. 253 - 254). „Korektura praw” z 1532 r. znana jest także w nauce pod niezbyt trafnym tytułem „Korektury Taszyckiego”, zob. W. Uruszczak, *Próba kodyfikacji prawa polskiego*, s. 119 i nn.

<sup>8</sup> Zob. S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. I, Lwów—Warszawa—Kraków 1925, s. 255 - 256.

<sup>9</sup> Korzystałem z mikrofilmu ze zbiorów Pracowni Wydawnictw Źródłowych w Instytucie Historyczno-Prawnym UJ.

on także oryginalnej karty tytułowej, która wraz z kartą pierwszą uległa zniszczeniu. W toku oprawy rękopis został przycięty, tak że jego obecne wymiary są nieco mniejsze od pierwotnych.

Papier pochodzi z dwóch różnych papierni, o czym świadczą znaki wodne. W części pierwszej wyobrażają one herb Bonarowa w wersji zbliżonej do tej, która w katalogu filigranów J. Siniarskiej-Czaplickiej oznaczona została numerami 32 - 39. W części drugiej natomiast (k. 37 - 89) występuje znak herbu Nowina z koroną, przypominający filigran numer 705 z wymienionego katalogu<sup>10</sup>. Najprawdopodobniej więc papier naszego rękopisu został wyprodukowany w pierwszym przypadku w papierni Bonarów w Balicach, przypuszczalnie około lat 1500 - 1567, w drugim — w manufakturze Stanisława Minockiego, burgrabiego krakowskiego, w Młodziejowicach, około lat 1559 - 1561<sup>11</sup>.

Rękopis pisany jest w całości jedną ręką. Charakter pisma przypomina włoską italicę kancelaryjną, znaną w Polsce od połowy XVI w.<sup>12</sup> Brak notatek proveniencyjnych nie pozwala na bliższą datację rękopisu. Można jednak sądzić, uwzględniając dane co do pochodzenia papieru, że powstał on w ostatniej dekadzie panowania Zygmunta Augusta. Nie znajdujemy w nim żadnych aktów prawnych, które wykraczałyby poza czasy panowania tego władcy.

Rękopis kórnicki zawiera układ systematyczny prawa polskiego Jana Sierakowskiego w wersji bardzo zbliżonej do opublikowanej przez Bolesława Ulanowskiego na podstawie kodeksów Ossolińskich i Szembeka. Porównanie zawartości naszego rękopisu z edycją drukowaną układu wskazuje na występowanie w nim szeregu różnic, z których najistotniejsze są następujące:

1. Brak w nim artykułów początkowych, oznaczonych przez wydawcę numerami od 1 do 14, które figurowały na zaginionej lub zniszczonej karcie 1. Obecny „incipit” przekazu kórnickiego występuje tedy w brzmieniu następującym: (k. 2): *Tandem reformatio omnium iurium et statutorum regni [...]*, co stanowi w wydawnictwie Ulanowskiego początek art. 15.

2. Poszczególne artykuły nie są — tak jak to widzimy w drukowanej edycji — numerowane. Wyróżnia je jedynie nieco większe swym rozmiarem pismo początkowych wyrazów. Osobnej numeracji nie mają także tytuły pisane nieco większymi literami niż właściwy tekst, ale tym samym atramentem.

---

<sup>10</sup> J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, tabl. VI - VII i CXXXI.

<sup>11</sup> Ibidem, s. 7, 15, 25, 33.

<sup>12</sup> Por. A. Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 1973, s. 175 - 194; K. Górski, *Zarys dziejów pisma łacińskiego w Polsce (od w. XVI)* w: *Archeion*, t. 51, 1969, s. 117 - 126.

3. Na marginesach k. 3v, 7v, na wysokości artykułów 36 - 41, 43, 99 - 100 występują similia lub notabilia, to jest uwagi zawierające odesłanie do innych, związanych z danym artykułem, przepisów. Obcięty margines uniemożliwia niestety ich odczytanie.

4. Art. 100 i 101 występują w połączeniu (Cod. K., k. 7v).

5. Art. 121 ma brzmienie zbliżone do Cod. S. (Cod. K., k. 8v - 9r).

6. W art. 123 zamiast *Item Casim. Jagiel.* (jak w Cod. S.) występuje lekcja z Cod. Os.: *Item Iohan. Alb.* (Cod. K., k. 9r).

7. Brak w rękopisie kórnickim (k. 9v) całego art. 130, który określał daty roczków ziemskich oraz wyłożeń ksiąg ziemskich (*positio actorum*), a także terminów sądów wiecowych w województwie lubelskim. Artykuł ten wydawca zaczerpnął z kodeksu Szembeka; nie ma go również w rękopisie Ossolińskich, jak też Uppsalskim.

8. Pominięty w Cod. S. art. 141 figuruje w rękopisie kórnickim (k. 10v) w postaci zgodnej z rękopisem Ossolińskich.

9. Brzmienie art. 166 i 169 w naszym rękopisie (k. 12r) jest identyczne z wersją przekazaną przez Cod. Os. Występujące w Cod. S. dodatki są nieobecne w naszym rękopisie.

10. Art. 172 poprzedza art. 171 (Cod. K., k. 12r).

11. Art. 183 brak (Cod. K., k. 13r).

12. Art. 188 i 189 oraz art. 197 i 198 występują w połączeniu (Cod. K., k. 13rv, 14r).

13. W art. 209 opustka cytatu konstytucji z 1532 r. analogiczna jak w Cod. S. (Cod. K., k. 15r).

14. Art. 236 ma tę samą lekcję co występująca w Cod. Os., z tym że różni się ona nieco w samym zakończeniu. Zamiast *Haec ibi Przyluski* (Cod. Os.) w kórnickim czytamy: *Haec ibi Przyl. f. 260 - 261* (k. 17v).

15. Art. 276 został umieszczony pomiędzy art. 274 i 275 (Cod. K., k. 20r).

16. Art. 319 i 320 mają brzmienie identyczne jak w Cod. Os. (Cod. K., k. 24r).

17. Pomiedzy art. 328 i 329 występuje dodatkowy artykuł, nie figurujący w Cod. S. i Cod. Os.: *Quomodo autem con[tra] uertend[um] est vide in const. 1543, Ca: Ku obwarowanyv etc. ibidem quomodo disceden[do] a iudicio ad consultand[um] ex audita propositione et quod quilibet procuratore ea, reus potest citra periculum captionem rem suam proponere* (Cod. K., k. 25r).

18. Art. 415 ma brzmienie zgodne z Cod. Os. W rękopisie kórnickim (k. 31r) nie ma tedy obszernego fragmentu, jaki występuje w Cod. S.: *Quae autem sint regiae causae correctores declarant in statutis regni comprehenduntur.*

19. Art. 428 i 429 stanowią osobne capitula, podobnie jak w Cod. Os. (Cod. K., k. 32v).

20. Art. 435 przybrał postać jak gdyby nagłówek (Cod. K., k. 33r). Być może pisarz chciał w ten sposób zaznaczyć jego „nienormalny charakter”. Artykuł ten bowiem odsyła do innych tytułów układu, poruszających kwestie *de probationibus et expurgationibus*.

21. W art. 455 ostatnie zdanie *Et iterum praetacta* zostało wyróżnione jako osobne *capitulum* (Cod. K., k. 35r).

22. Art. 457, 458 i 459 figurują jako jeden artykuł (Cod. K., k. 35r).

23. Druga część art. 464 rozpoczynająca się od słów: *Vivens autem homicida* stanowi oddzielny artykuł (Cod. K., k. 36r).

24. Na wysokości art. 465, mającego brzmienie identyczne z Cod. Os. spotykamy marginesową uwagę: *Praescripti o/mniu/m capituli occisi vide supra parag. Praescriptio*, fo. 34, (Cod. K., k. 36r).

25. Art. 471 i 472 zostały połączone w jeden (Cod. K., k. 36v).

26. Przy art. 553 marginesowa uwaga: *Et sub titulo de probationibus locum habet* (Cod. K., k. 43v).

27. W art. 577 zakończenie nieco pełniejsze w brzmieniu: *Cap. Item si quis pecus alienum in damno obexerit, etc.* (Cod. K., k. 45v).

28. Jako osobne *capitulum* figuruje fragment art. 584: *Neque rex per regnum*) (*Item pollicemur* (Cod. K., k. 46v).

29. Art. 691 ma lekcję zgodną z Cod. Os. Nie występuje w nim (zob. Cod. K., k. 56v) obszerniejszy cytat z *Leges seu statuta ac privilegia* Jakuba Przyłuskiego, który figuruje w Cod. S.

30. Art. 710 został rozdzielony na trzy osobne *capitula*. (1) *Postremo de eadem*) (*non subiacent*; (2) *Item theloneatores*) (*poenis suprascriptis*; (3) *Dominorum autem*) (*Damnum circa viam* (Cod. K., k. 58v - 59r).

31. Nie ma w rękopisie kórnickim (k. 64v) obszernej konstytucji Stefana Batorego oraz edyktu tego króla w sprawie monety z 1578 r., które stanowią w edycji drukowanej art. 765, 766 i 767. Konstytucja ta figuruje jedynie w Cod. S., dopisana, jak zaznaczył wydawca, późniejszą ręką. Z całą pewnością tedy, artykuły te nie wchodziły do wersji oryginalnej układu.

32. Art. 794 umieszczony został pomiędzy art. 785 i 786 (k. 66v). Natomiast po art. 793 występuje on w formie skróconej: *Item capitanei et tenutarii bonorum regalium neminem etc. Est supra in altero alias priori huius folio* (k. 67v).

33. Tytuł oznaczony w edycji Ulanowskiego numerem XXXV *De dignitatibus et officiis regni et curiae regiae et custris* [...] (art. 800 - 848), znany wydawcy tylko z rękopisu Ossolińskich, występuje również w kodeksie kórnickim (k. 68r - 73r), analogicznie jak w przekazie uppsalskim. Warto jednak dodać, że w rękopisie naszym tytuł ten podzielony został na szereg podtytułów, wyróżnionych za pomocą nagłówków w rodzaju: *Taxa litterarum cancelariae regiae* (k. 71r, ante art. 833), *Marschalcorum regni et curiae officia haec sunt* (k. 72r, ante art. 843),

*Item thesaurariorum Regni et curiae officia* (k. 72v, ante art. 845), *De referendariis curiae regiae* (k. 73r, ante art. 847). Ta sama uwaga dotyczy tytułu (XXXVII) *De bello, mercenariis militibus, guerris* [...] (art. 872 - 916), który w rękopisie kórnickim występuje w całości (k. 76v - 80v), podczas gdy w Cod. S. brak jest obszerniejszego fragmentu od art. 872 do początku art. 905.

34. Ostatnie zdanie art. 920 *Sed omnia praemissa* (*expressa sunt* występuje jako osobny artykuł (Cod. K., k. 81v). Identycznie wyróżniony został przytoczony w art. 934 dekret królewski z 1537 r. w sprawie między Stanisławem Słupskim i Janem Dębińskim (Cod. K., k. 83r).

35. Brakujący w Cod. Os. fragment końcowy, poczynawszy od art. 939, figuruje w naszym przekazie (k. 83v) w całości, w postaci zbliżonej do rękopisu uppsalskiego. Poprzedza go nagłówek w brzmieniu: *Et primo 14 marcarum poena in his casibus fisco Regio caedit*, po czym tekst artykułów 940 - 1030 pisany jest w dwóch kolumnach (Cod. K., k. 84r - 87v).

36. W art. 940 brak jest obszerniejszego fragmentu, poczynawszy od słów: *irremissibiliter soluturus* aż do *non interessent* (Cod. K., k. 84r).

37. Jako połączone figurują art. 941 i 942 oraz 946 i 947 (Cod. K., k. 84r).

38. Art. 967 poprzedza nie wyróżniony tytułik: *Poenae 28 marcarum medietas fisco* (Cod. K., k. 85r). Większym pismem wyróżniono natomiast początek art. 969: *Poena C marcarum* oraz dopisano przed art. 982: *Sexaginta marcarum* (Cod. K., k. 85r, v).

39. Przed art. 988 figuruje nagłówek (k. 85v) *Confiscationis poenae*, a z kolei następuje incipit: *Nemini nisi iure victo bona confiscanda* (Cod. K., k. 85v).

40. Brak w rękopisie kórnickim art. 1016 (Cod. K., k. 87r).

41. Art. 1021 - 1026 poprzedzone zostały nagłówkiem *Crimen laesae Maiestatis* (Cod. K., k. 87r).

42. Art. 1031 - 1042 ujęte zostały jako osobny tytuł (k. 87v - 88v), poprzedzony nagłówkiem: *De Judeis statuta Boleslai Ducis Maioris Poloniae*.

43. Tak samo jak w edycji drukowanej, układ zamyka artykuł 1043 *Iuramentorum formas regis* (*vide in statuto fol. CLXI et sequentibus foliis* (k. 88v), po którym figuruje w rękopisie kórnickim rejestr tytułów układu (k. 89r), opatrzone nagłówkiem: *Regestrum contentorum in compendio statutorum*, niewiele odbiegający od zamieszczonego w Archiwum Komisji Prawniczej (t. VI) *Index titulorum*.

W świetle powyższych obserwacji można stwierdzić, że rękopis kórnicki zawiera chyba najpełniejszą wersję układu, wolną od późniejszych dodatków, figurujących w Kodeksie Szembeka. Wersja ta prawdopodobnie jest bardzo bliska tej, jaka znajduje się w rękopisie uppsalskim.

Wszystkie cztery rękopisy układu Jana Sierakowskiego stanowią przy tym interesującą ilustrację zjawiska dyfuzji tekstu prawnego i jego przekształceń stosownie do potrzeb późniejszego właściciela. W niedalekiej przyszłości, wskutek zastosowania do publikacji aktów prawnych techniki druku, stało się to o wiele mniej możliwe.

